

Szín – játék – költészet

Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére

Szerkesztette

•

Czibula Katalin

Demeter Júlia

Pintér Márta Zsuzsanna

Partium Kiadó – Protea Egyesület – *r e c i t i*

Budapest • Nagyvárad
2013

A kötet megjelenését az OTKA 83599. számú programja,
a Partiumi Keresztény Egyetem és
a Lectio Kulturális Egyesület támogatta.

A borító a *Kilianus* (Kolozsvár, 1767) című színlap felhasználásával készült
Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Győr, G. XXIII. 2. 11. 58.
Fotó: Medgyesy S. Norbert

Szerkesztette:
Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!* 2.5
Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

Köteteink a *reciti* honlapjáról letölthetők. Éljen jogaival!

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

OMAGIU. Kilián István

**Szín – játék – költészet: tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István
tiszteletére / szerkesztette: Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta
Zsuzsanna. - Oradea: Partium; Budapest: Protea Kulturális Egyesület, 2013**
ISBN 978-606-8156-45-3; ISBN 978-963-7341-95-3

I. Czibula, Katalin (ed.)

II. Demeter, Júlia (ed.)

III. Pintér, Márta Zsuzsanna (ed.)

008

ISBN 978-606-8156-45-3

ISBN 978-963-7341-95-3

Kiadja a Partium Kiadó, a Protea Kulturális Egyesület és a *reciti*,
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja ► <http://www.reciti.hu>
Borítóterv: Bánffi-Benedek Andrea
Tördelte: Hegedüs Béla

KÖVÁRI RÉKA

*Georgius Zrunek kétnyelvű karácsonyi miséi**

A morvaországi születésű ferences szerzetes, Georgius Zrunek (Zrunek György) a 18. században szokásos módon a latin ordinárium-tételek szövegét „anyanyelvi” szövegbetétekkel, tropusokkal kiegészítette (kétféleképpen is), és e szövegeket karácsonyi miseként megzenésítette. Így jött létre 1766-ban az ún. „Zsolnai kancionále” *Harmonia Pastoralis* c. kéziratában található két latin-szlovák nyelvű „pásztormise”, 1767-ben pedig egy másik kéziratban gyűjtemény negyedik részében ezek magyar nyelvű változata, melyeket „két gyöngyösi betlehemes mise”-ként ismerünk. E négy kétnyelvű „Pastoralis”-t adja közre Kilián István a közeljövőben megjelenő, történeti betlehemeseket tartalmazó nagy gyűjteményében, melynek zenei részét gondozhattam.¹

Zrunek Györgyről és e misék keletkezéséről részletesen lehet majd olvasni a kritikai kiadásban. A „Harmonia Pastoralis” szerzőjét a szlovák zenetörténész, Ladislav Kačic azonosította,² rá hivatkozva magyarul Marosz Diána tanulmánya részletesen tárgyalja a szerzőség kérdését, a szerző (Zrunek) életútját, továbbá összeveti az első miséket.³ A négy miséből nyomtatásban jelenleg három hozzáférhető: az első latin-szlovák nyelvűt kétszer is kiadták,⁴ a két gyöngyösi mise forrásának leírását és kottáját pedig Pásztor Lajos igen részletes tanulmányából és közléséből ismerjük; kézírata elveszett vagy lappang.⁵

A gyöngyösi miséket, vagyis Zrunek latin-magyar nyelvű karácsonyi miséinek jelzés nélküli kéziratát Pásztor Lajos találta meg a gyöngyösi ferences könyvtárban 1942-ben.⁶ 1946-ban elkészítette alapos elemző ismertetését róluk, de ez csak négy évtizeddel később

* Jelen tanulmány az OTKA-PD 77427. számú pályázat támogatásával jött létre.

¹ *Régi magyar betlehemesjátékok 11–18. század*, s.a.r. KILIÁN István, Budapest–Szeged (megjelenés előtt).

² Ladislav KAČIC, *Juraj Zrunek – autor Harmonie pastoralis?*, *Hudobny život* 21 (1989) 26, 10.; Uő., *Zrunek Georgius OFM = Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, *Allgemeine Enzyklopädie der Musik*, Ed. Ludwig FINSCHER, Bd. 17, Kassel – Basel – London – New York – Prag – Stuttgart – Weimar, Bärenreiter Verlag – Metzeler Verlag, 2007, 1562–1563.

³ MAROSZ Diána, *A két XVIII. századi gyöngyösi betlehemes mise szlovák gyökerei*, *Magyar Egyházzene* XVII (2009/2010) 2, 157–174.

⁴ Edmund PASCHA, *Vianočná omša F dur (Missa I, Harmonia pastoralis)*, ed. Mária Jana TERRAYOVÁ, Bratislava, 1987; P. Georgius ZRUNEK OFM, *Missa I pro festis Natalitiis (ex Harmonia pastoralis)*, ed. Ladislav KAČIC, Bratislava, 1993.

⁵ PÁSZTOR Lajos, *Két gyöngyösi betlehemes mise a 18. századból*, *ItK*, 1986, 407–456. Mathia szerint a kézirat az 1950-es években Olaszországban volt, nem tudjuk, értesülése honnan származik, v.ö. MATHIA Károly, *Két gyöngyösi „betlehemes mise” 1768-ból*, *Vigilia* XXIII (1958. január) 1, 24.

⁶ PÁSZTOR, *i. m.*, 414–415.

jelenhetett meg, ezért angol nyelvű dolgozatában közölte elsőként a misék szövegét,⁷ majd kérésére Rajeczky Benjamin írt azok zenéjéről.⁸ Magyar nyelven Mathia Károly tette ismertté mindkét mise szövegét (Pásztor angol híradása alapján).⁹

Mielőtt e két-két bilingvis karácsonyi misét összehasonlítanánk, röviden szólnunk kell a szerzőről és a művek keletkezéséről. A tanító, majd templomi organista Karol Zruneknek 1736-ban Morvaországban (Vnorovyban) született fia a keresztségben a Jozef nevet kapta. Piarista és jezsuita iskolákban nevelkedett, majd 1754-ben belépve a ferences rendbe a Georgius nevet vette fel. A rendi iratok szerint anyanyelve szláv, és kitűnt jó organista képességével. 1760-as pappá szentelése utáni ötödik állomáshelye 1766-ban Zsolna, ahol organista és segédhítszónok volt, innen került 1767-ben Gyöngyösre ugyancsak organistának, szlovák nyelvű segédprédikátornak, orgona- és énektanárnak. Az 1766-ban Zsolnán elkészült két mise magyar „változata” Gyöngyösön a szalvatoriánus provincia főnökének, Kernhofer Györgynek névnapjára 1768-ban összeállított gyűjtemény (*Laboritium quod pertinet ad honestatem Quadripartitum*) negyedik részében, *Harmoniam Pastorum ad cunas Jesuli* cím alatt szerepelt, de mindkét mise végén az 1767-es dátum (és Zrunek, mint szerző neve) állt. A kézirat jelenlegi sorsáról nem tudunk.

I.

Először a szövegeket vetjük egybe,¹⁰ kezdve a korábbi kutatás eredményeivel. Pásztor Lajos, aki a gyöngyösi miséket vizsgálta, (a latin-szlovák előzményt nem ismerve) azt alapította meg, hogy „a szöveggel ugyanaz történt, mint a két misének a zenéjével, amelyet a komponáló Zrunek népi dallamok, népi motívumok felhasználásával írt meg”, ill. hogy nem tartalmaz „szoros azonosságokat” más magyar betlehemesekkel.¹¹ Az első miséket Marosz Diána nagy vonalakban összehasonlította, és valószínűsíti, hogy „a magyar szöveg a szlovák alapján készült (vagy esetleg mindkettő egy közös forrás alapján)”.¹² Pásztor tanulmányában igen részletesen (verstanilag is) elemzi a két gyöngyösi mise szövegét, egymáshoz is viszonyítva őket. Ennyire aprólékos (szinte soronkénti) összehasonlításra jelen keretek közt nincs lehetőség, talán nem is szükséges. Mindenesetre Pásztor véleményét tudjuk csak idézni a két gyöngyösi mise kapcsán: „Verstanilag az első gyöngyösi játék szövege a sikerültebb, szinte végig jó ritmusú, rímes szakaszokra tagolható”.¹³

⁷ Lajos PÁSZTOR, *Two franciscan Christmas High Mass containing Hungarian Shepherd plays* = Archivum Franciscanum Historicum, 43 (1950) 411–432.

⁸ RAJECZKY Benjamin, *A gyöngyösi pástormisék (1767) = Zenetudományi Tanulmányok IV. A magyar zene történetéből*, szerk. SZABOLCSI Bence – BARTHA Dénes, Budapest, Akadémiai, 1955, 99–102.

⁹ MATHIA, *i. m.*, 23–30.

¹⁰ A latin-szlovák nyelvű misék kritikai kiadásában a szöveget Kovács Eszter gondozta, akinek ezúton is kifejezem hálás köszönetemet a zenei kiadás nyelvi részében nyújtott segítségéért és a szlovák szöveg fordításáért.

¹¹ PÁSZTOR, 5. jegyzetben *i. m.*, 422.

¹² MAROSZ, *i. m.*, 164.

¹³ PÁSZTOR, 5. jegyzetben *i. m.*, 422.

1. Az első misék szövegeiről Marosz Diána azt írta, hogy „a szótagszám és a rím a két változatban megegyezik”.¹⁴ Alább részletesebben összevetjük a két első mise szövegét, pontosabban csak a népnyelvi betoldások azonosságait, hasonlóságait, vagy épp különbözőségeit.

A *Kyrie* tételben nincs szövegi betoldás (tropus).

A *Gloria* tétel elején az angyalok „Gloriá”-ira a pásztor „felel”, majd két hosszabb tropus következik, amelyek végén a szlovák nyelvű változatban a teljes Gloria-intonáció hangzik el, végül az angyal is kap szövegi betoldást. E tropusok világias szövegűek, a hosszabbak szinte szó szerint egyeznek. A „Laudamus te” szakasz előtt a szlovák misében egy tropus van, aminek szövege a magyarban is megjelenik, de később, a „Domine Deus” szakasz előtt (itt is sok az azonosság, de a magyar változat bővebb). A „Domine Deus” szakaszban a tropusok elhelyezése mutatja a fő eltérést: a zsolnai misében a három „Domine” kezdetű mondat között, a magyarban a teljes latin szöveg után vannak a népnyelvű szövegrészek, majd ezt a szakaszt egy újabb tropus zárja le. Tartalmilag mindkettő a pásztorok készülődését beszéli el: a szlovák szöveg felsorolja azokat a hangszereket, amelyekre majd táncolnak a kis Jézushoz vezető úton (duda, hegedű, doromb, tilinkó, trombita), majd doxológiát mond, és táncba kezdenek („hop”, „dana”, „dini”, „dajdom”, „didom” szavakkal); a magyar változatban – a duda, furulya és hegedű említése mellett – a pásztorokat név szerint megismerjük (András, Bartos, János, Gyurka). A „Qui tollis” szakaszban soronként váltakozik a latin és a népnyelvű rész, amelyben a pásztorok ajándékaikat adják a kis Jézusnak (a zsolnai misében sajt, kecske és bárány, a gyöngyösiben körte [körtvély] és alma szerepel), ill. könyörögnek, áldást kérnek magukra, állataikra. A „Quoniam tu solus” szakasz tropusai teljesen liturgikusak (csak a „kis Jézus” becéző megszólítás jelzi, hogy karácsonyi időre vonatkozik a szövegbetoldás). A tételt záró hosszú tropus a pásztorok eltérő zenészi képességéből és ércelődéseiből ad ízelítőt: Jano/Gyurka játéka hallgathatatlan, szégyent hoz rájuk, hiába próbálkozott pálinkaivás után újra (krajccárral/vadkörtével hallgattatták el a többiek), inkább megkérték Ondrejt/Miklóst, hogy ő zenéljen a Jézusnak.

A *Credo* tételben az első tropust a „Qui propter nos” után találjuk: a szlovák szöveg végig népies, a magyarban azonban vannak liturgikus sorok is. A „Crucifixus” előtti és utáni szövegbetoldás nem azonos, de a kis Jézusnak történő ajándékozás motívumában hasonló. Az „et iterum” szakasz után a zsolnai misében egy, a gyöngyösiből hiányzó tropust találunk, melyben a végső ítélettől való félelem fogalmazódik meg. Ezt egy azonos tartalmú, sőt, az elején azonos megfogalmazású tropus követi. A tételzáró betoldások hasonlóak, de a szlovákban találni liturgikus ihletettséggű sorokat is.

A *Sanctus* tételben apróbb eltérések mellett (más-más szövegrészek ismétlődései) a fő különbség a zsolnai mise „Hozsanna” részében megjelenő tropusok, melyben a kisdéd Jézus szépségéről és a szent család idilljéről hallunk. (A gyöngyösi mise nem tartalmaz tropust.)

Az *Agnus Dei* tételben a latin és népnyelvű szövegek váltják egymást, melyek lényegében egyeznek. A különböző nyelven íródott tropusokban az adott népre jellemző ételeket találjuk: a zsolnai misében káposztás étellel és borral, a magyar pásztorok kaláccsal, pogácsával, sajttal és tejjel kínálnák Jézust.

¹⁴ MAROSZ, i. m., 164.

2. A második misék szövegének összehasonlításakor a következőket állapíthatjuk meg.

A *Kyrie* tételt tekintve (kezdétét l. 1–2. kotta) a gyöngyösi mise jobban kötődik a liturgiához, annak tropusa vallásos szövegű (örömmel, tánccal üdvözli a megtestesült igét), míg a szlovák változat világias, arról szól, hogy a pásztorok a völgyekben, barlangokban, a természetben érzik jól magukat. A „Christe” részben nincs szövegi betoldás (tropus).

A két *Gloria* tétel már indításában eltér egymástól (4–5. kotta): a gyöngyösi misében az intonáció teljes sora csak latinul hangzik el, míg a szlovák változatban csak a *Gloria* szót éneklik az angyalok, amelyet meg-megszakítanak a pásztorok csodálkozó felkiáltásai, ami után egy hosszabb betét következik (az angyal elküldi a pásztorokat, hogy ajándékkal köszöntsék a világ üdvözítőjét; ez is hiányzik a magyar változathoz), majd az „Et in terra pax” szövegrésznél lesz újra azonos a két mise. Az ordinárium-tétel rövid dicsőítéseit („Laudamus te ... Gratias agimus tibi”) két helyütt tropus szakítja meg, amelynek szlovák változatában a pásztorok a liturgiában is használható stílusban köszöntik a kisdéd Jézust, magyar variánsa ellenben népies hangvételű. A „Domine Deus” szakasz tréfája a gyöngyösi változatban teljesen egyértelmű, még a latin szakaszokra is rimel az élcelődő szöveg, viszont a szlovák misében furcsa kettőséget látunk: a „huhogó” Dominék (Do-ho-ho...-mine) után a tropusok népnyelven ismétlik meg a *Gloria* tétel adott sorait, vagyis szövegében liturgikus marad (6. kotta). A „Qui tollis” szakasz tropusában már a magyar is közelít a liturgikus megfogalmazáshoz, azonban a latin és a népnyelvű szövegrészek elhelyezése eltérő módon valósul meg. A „Quoniam tu solus sanctus” szakasz ordinárium-szövege egyik misében sem teljes: a szlovákban szlovákul hangzik el a nagyobbik része, a gyöngyösiben csak latinul, viszont a szakaszt lezáró „Jesu Christe” itt is hiányzik. A „Cum Santo” szakaszban ugyancsak különböző módon hiányos a latin szöveg, a hozzá csatlakozó tételzáró tropus a szlovák változatban végig népies marad, a magyar szöveg (népies hangvételű indítása után) doxológiát idéz, de mindkettő egyöntetűen dudautánzással fejeződik be.

A *Credo* latin szövege egyik misében sem teljes, nem egyformák a hiányok, valamint a tropusok száma és ebből fakadóan elhelyezkedése sem azonos. A szlovák változatban három ponton van szövegi betoldás: a „descendit de coelis” és az „Et incarnatus” szakaszok között (értelmileg a magyarral azonos szövegrésszel), az „et ascendit in coelum” után (a magyar tropussal egybevetve a kezdő strófa azonosságát leszámítva eltérő: a szlovák népiessé válik, diót, lisztet és tejet adományoz Jézusnak, a magyar változat azonban marad liturgikus jellegű, 9. kotta), valamint a tétel lezárásaként (a szlovák nyelvű misében az énekes elbúcsúzik Jézustól, akivel egy asztalnál ült, áldást kér a földi létre, és kéri az örök életet; a magyar változat viszont végig népies színezetű: a mennyben vigadni fog, és énekel majd a kis Jézusnak „magyarul, németül, morvául, oláhul, deákul”). A gyöngyösi misében ezen felül az „Et incarnatus” szakasz második fele csak magyarul hangzik el (7–8. kotta).

A *Sanctus* tételben (ide értve a *Benedictust* is) nincs szövegi betoldás; a szlovák változathoz kimarad a „gloria tua” rész, valamint nincs megzenésítve a *Benedictus*.

Az *Agnus Dei* tétel latin szövege mindkét misében hiányos: a kimaradó „miserere nobis” helyett hosszabb tropusokat találunk. Ezen kívül a szlovák változat még az elejére is beszúr egy-egy rövid, a latin szöveget népnyelven ismétlő tropust (11. kotta).

II.

Végül a karácsonyi misék zenéjéről szólunk. A gyöngyösi misék kapcsán először idézzük Rajeczky Benjamin és Szabolcsi Bence máig érvényes véleményeit. Rajeczky Benjamint Pásztor Lajos kérte fel, hogy írjon a gyöngyösi misék zenéjéről: „mind a két mise egyforma technikát mutat: kompilációnak látszik, melyhez az anyagot valami tropizált miseszöveg, műzenei részletek, továbbá betlehemes játékok töredékei szolgáltatják. (...) a misék dallamvilága nem magyar, (...) a műzenei részletek a XVIII. századi délnémet Landmesse-k stílusában állnak, a betlehemesek pedig nyilván a Felvidék szlovák játékaiból kerültek a misébe.”¹⁵ Rajeczky később (Terrayovára hivatkozva, vagyis a latin-szlovák nyelvű első misét megismerve)¹⁶ azt írta, hogy „amit (...) véleményemben említettem a művek valószínű eredetéről, beigazolódott. (...) Ami (...) a gyöngyösi kéziratot illeti: Zrunek G-dúrban írt példánya nemcsak a trópusok szövegében különbözik a zsolnai kancionále miséjétől; zenéje sem pusztán annak transzponált változata. Főleg kihagyásokkal és egyszerűsítésekkel jelzi, hogy szerényebb együttesek számára szól, de nem egy helyen transzponál vagy esetleg élénkít, mint mindjárt a bevezetés első hat ütemében is.”¹⁷ Magyar népzenei, népének párhuzamokat mutat be, ill. utal rá röviden két tanulmány is.¹⁸ Szabolcsi Bence véleményét Pásztor tanulmányában olvashatjuk: németes rokokó keret-anyagba illesztett népi dallamok, cseh-morva zeneiség, „tematikus összefüggés és visszatérés érett, magasfokú, művészi készsége”.¹⁹ Zrunek zsolnai miséi kapcsán Kačič a kor gáláns stílusára, ill. a régebbi barokk hagyományra utal, természetesen a népi dallamok mellett;²⁰ Terrayová utóbbiakban a pásztordal és pásztortánc elsőségét említi.²¹

Zrunek karácsonyi miséi orgonakíséretes, 1–3 szólamú kórusra íródtak, a kíséret nagyrészt dudakvintes, a barokk zenére jellemző continuo-kíséretes recitativo és ária, valamint népi hangszerek vagy azt utánzó motívumok is megtalálhatók bennük (pásztorkürt, tuba pastorella). A zsolnai miséket F-dúrban, a gyöngyösi betlehemes pedig G-dúrban írta Zrunek. Tanulmányunkban a misék nagyobb egységeit hasonlítjuk össze, néhány kotta-párhuzammal illusztrálva.

¹⁵ A műzenei rész kompilációs technikájára pl. a 8. kottában bemutatott szakaszra utal. RAJECZKY, 8. jegyzetben i. m., 99–100. Rajeczky a következőket írta e misék jelentőségéről és az általa felhasznált forrásokról: „Mint első és egyetlen példái a betlehemesek ilyen felhasználásának XVIII. századi zenénkben, megérdemelten kerültek volna kiadásra. A háború azonban keresztülhúzta a terveket: a kézirat és a kiadásra előkészített anyag valahol lappang; csak néhány jegyzet, revíziós korrektúra, a népzenei jellegű dallamok kottái és Szabolcsi Bence feljegyzései maradtak kezünk ügyében.” *Uo.*, 99.

¹⁶ PASCHA, 4. jegyzetben i. m.

¹⁷ RAJECZKY Benjamin, Pásztor Lajos „Két gyöngyösi betlehemes misé”-jéhez, ItK, 1990, 241.

¹⁸ RAJECZKY, 8. jegyzetben i. m., 101.; KÖVÁRI Réka, *Végig énekelt történeti és népi betlehemesek = Folklor és zene*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2009 (Folklor a magyar művelődéstörténetben), (416–428.) 416–420.; itt a kelet-európai közös dallamvilágra történik utalás (417–418.) a két első pásztormise összehasonlításakor (még tévesen Paschanak tulajdonítva a szlovák nyelvű misét).

¹⁹ PÁSZTOR, 5. jegyzetben i. m., 425–426.

²⁰ ZRUNEK, 4. jegyzetben i. m.; idézi MAROSZ, i. m., 165.

²¹ PASCHA, 4. jegyzetben i. m.; idézi MAROSZ, i. m., 165.

1. Marosz az első misékről közölt egy, az eltérésekre koncentráló összehasonlítást.²² Alább ennél részletesebb elemzést adunk.

A *Kyrie* tételnek csupán a bevezetése, pontosabban annak első hat üteme más, illetve a kíséretben van néhol különbség (a dudakvint helyett pl. az énekszólammal azonos dallam a szlovák változatban), vagy apróbb eltérések a dallamban (ritmikai és/vagy hajlításbeli variánsok).

A *Gloria* tétel indítása mindkét misében azonos: az angyalok két szólamban éneklik a melizmatikus „Gloria”-t, amire a pástör hármashangzat-felbontással „felel” (ez rokonítható a *Pásztorok, keljünk fel* kezdetű közismert ének nyitó motívumával); a hosszabb tropusok dallama is azonos, csupán a szöveg hosszúságának függvényében különböző módon ismételi, vagy épp variálva bővít Zrunek. Az „Et in terra” szakaszban (ahol az *A kis Jézus megszületett* ének dallamát fedezzük fel) a szlovák változat hosszabb (kvinttel magasabban megismétli az „Et in terra pax hominibus” szövegrészt). Ennél a pontnál lényeges különbség van a két mise közt: a zsolnai misében Zrunek a barokk korban kedvelt recitativo és ária kettőset írta meg, utóbbiban nagy hangsúlyt, szolisztikus szerepet adva az orgonának (elő- és utójáték). E két tételforma a gyöngyösi misében (szövegi analógia alapján) helyileg felcserélődik, az ária („Laudamus”) helyett egy egyszerű motívumokból építkező, rövid szakaszként zárja le az „Et in terra” részt; a recitativot (a tropus szövegét) pedig egy pastore helyettesíti, aminek dallama a szlovák nyelvű misék kéziratos gyűjteménye, az ún. „Zsolnai kancionále” második részében (*Prosa Pastoralis*) található (vagyis Zrunek egy szlovák nyelven feljegyzett ének (*Do lesa, do hory, valasi*) felső szólamát²³ emelte át első gyöngyösi miséjébe, és magyar fordítást alkalmazott rá). A „Domine Deus” szakasztól a zenei anyag lényegében azonos (eltérést látunk pl. a „Qui tollis” szakaszban, ahol a szlovák változat a kíséretben a nyolcadoló mozgás mellett a dudakvintet is feltünteti). A domináns hangnemben (C- ill. D-dúr) felhangzó, háromszólamú, orgonakíséret nélküli „Quoniam tu solus” szakasz zeneileg szinte azonos a két misében, csupán ennek lezárásakor a szövegelosztásban van eltérés: a szlovák változat a „Jesu Christe”-t csak az alsó szólamban hozza, a felső két szólam pedig népnyelven szól („Szent vagy minden szent felett”). Ezután, amikor visszatér a darab az alaphangnembe, csupán a „Cum Sancto” rész indítása különbözik egymástól, ill. a tétel legvégén a szöveg-zene elosztása (a gyöngyösi misében egy dallamsornyi ismétléssel eléri Zrunek, hogy az utolsó zenei egység alatt csak a zenélésre utaló „dana” és „dajdom” szavak hangozzanak).

A *Credo* tételben szinte mindenhol kisebb eltéréseket találunk, melyek az azonos vagy épp eltérő motívumok, dallamsorok különböző elrendezései, ismételtetései, beszúrásai, s ennek következményeként a szöveg-dallam eltérő kapcsolódásai. (Ezek pontos ismertetése meghaladja e dolgozat kereteit, és talán nem is szükséges.) Most az egyes tételrészek zenei elemzése mellett a nagyjából azonosnak tekinthető szakaszokban a dal-

²² MAROSZ, i. m., 169–173. Mivel Zrunek mindkét első karácsonyi miséje nyomtatásban már hozzáférhető, ezért szemelvényeket ezekből nem közlünk.

²³ A kéziratban a két szólam e földrajzi területen máig általánosan kedvelt terc párhuzamban mozog. A magyar misében alkalmazva Zrunek szinte nem is változtatott az ABA formájú dallam hangjain. Köszönöm Kovács Eszternek, hogy e forrást megnézhettem. (A *Prosa Pastoralis*ban egy-szólamban, más szöveggel még kétszer szerepel e dallam.) A napjainkban is közismert karácsonyi ének szövegkezdete *Do hory, do lesa, valasi* (MAROSZ, i. m., 172.).

lamra vonatkozó egyéb, lényegesebb variálódásokat is jelezzük. A „Credo” szó a magyar változatban egyszerűbb, a szlovákban líd színezetű. A „Qui propter nos” barokk szóló tétel-rész (c- ill. d-moll) kíséretében (basszusában) találunk kisebb különbségeket. Az ezt követő tropus a szlovák változatban ezt a stílust követve egy kis áriát hoz, a magyarban megváltozik a hangnem (D-dúr), és egy könnyebb, népies dalt látunk. Az „Et incarnatus est” szakasz mindkét misében azonos (a gyöngyösi mise visszatér az előző d-mollba), műzenei, a continuo-basszus számjelzett (a szlovák változatban az ezt megelőző tropus is már használja a számozott basszust). A következő tropus zenéje azonban teljesen eltér egymástól: a zsolnai mise páratlan lüktetésű (3/4), Esz-dúrban lévő dal, a gyöngyösi pedig az alaphangnembe (G-dúr) visszatérve egyszerű melodikájú dallamot hoz. A következő, számozott basszussal kísért „Crucifixus” szakasz (c- ill. d-moll) második felének zenéje eltérő (és Esz- ill. F-dúrban zárnak). Az ezutáni tropusnak (C- ill. D-dúr) csak a nyitó motívuma azonos. Az „Et resurrexit” ugyanazt a zenét hozza (leszámítva a szlovák változatban a középen lévő betoldást), de érdekes itt a hangnemeket megfigyelni: a zsolnai mise C-dúrban indul, az „Et ascendit” rész (a dallam másodszori indítása, vagyis a variált ismétlés) már G-dúrban hangzik el, míg a gyöngyösi mise végig G-dúrban van. A 12/8-os „Et iterum” szakasznál visszaáll az eredeti hangnem (F- ill. G-dúr), e pásztorkürtöt utánzó részben az énekszólam ritmikai és záró megoldása a különbség. A zsolnai misében következő népies dallamú tropus a magyar változathoz hiányzik. Ezután (újabb) tropust látunk, ahol a szlovák mise (tercelő) kétszólamú énekéből a gyöngyösi misébe csak a felső szólam kerül át. Az azonos „Et vitam” utáni tropusok dallama a magyar változatban csupán egy rövid, negyedelő mozgású szakasszal bővül, valamint a *Gloria* végén lévő „dana” és „dajdom” szavakkal és (rövidített) dallamával.

A *Sanctus* tétel „Pleni sunt” része előtti szakaszban a magyar változat a *Gloria* „Domine Deus” magasan járó motívumával bővül. A „Hosanna” előtt is van a magyarban egy rövidebb dallami beszúrás. Lényegesebb azonban a „Hosanna” kétszólamú szakaszainak eltérő megzenésítései: a szlovákban páratlan lüktetésűek, mindhárom különböző (és tropus-szöveget is kapnak); valamint az, hogy a gyöngyösi mise teljes második „Hosanna”-egységét Zrunek domináns hangnembe helyezi, a zsolnai misében ez csak a kétszólamú részre igaz; végezetül a szlovák változatban a latin „Hosanna” negyedszer is elhangzik. A háromszólamú, orgonakíséret nélküli (*a capella*) *Benedictus* tétel-rész teljesen azonos.

Az *Agnus Dei* tétel gyakorlatilag azonos a két misében (apróbb eltérésektől, szöveg-dallam elosztásoktól eltekintve), ahol a záró tropusban „Apor Lázár tánca” jelenik meg.

2. A második misék egybevetése után a következőket mondhatjuk.

A *Kyrie* tétel (1–2. *kotta*) rövid indítása a magyar változatban több motívumot, bonyolultabb ritmust, szekvenciázó fordulatot tartalmaz, azaz barokk műzenei jellegű dallam. A tropus-szöveg megjelenésénél a gyöngyösi mise lépegető melodikáját a szlovák szövegű mise hajlításokkal díszíti, a magyar változatban mindig ugyanaz a dallam ismétlődik, a szlovák misében viszont a szerző harmadjára más motívummal magasabban tartja a dallamot, sőt, a codetta rész is hosszabb (a domináns hangnemben megelőlegezi a záró melizmát). A *Christe* szakasz (3. *kotta*) kivételesen azonos, D-dúr hangnemben van, ami a magyar változat G-dúr alaphangneméhez tökéletesen illeszkedik (dominánsa). E rész a gyöngyösi misében népiesebb hangzású (elmaradnak a díszítőhangok, az előké, kimarad a szóló orgonajáték, simulékonyabb az utolsó új motívum), viszont a basszus folyamatosan szól, és a zárlat hangsúly-megoldása jobb.

A *Gloria* tétel kezdete dallamilag eltérő a két betlehemesben (ez összefügg a fentebb bemutatott szövegbeli különbözőséggel): a zsolnai misében (4. *kotta*) az angyalok két szólamban éneklék a melizmatikus „Gloriá”-t, amire a pásztor egyszerű, pásztorkürt jellegű motivikával „felel” (2/4); a gyöngyösi mise (5. *kotta*) viszont távolról a Christe szakaszt idézi (3/4-es lüktetés, a motívum fő hangjai és iránya, vö. 3. *kotta*). Az „Et in terra pax” szakasz azonos indítású, a lezárása („bonae voluntatis”) azonban eltérő: a gyöngyösi darab azt a motívumot használja, amit a zsolnai misében az „Et in terra” előtti tropus végénél találunk (ennek kezdő melódiája egyébként az „Et in terra” motívum kibővítése és páratlan metrumú változata). A páratlan lüktetésű „Laudamus...” és „Gratias agimus...” szakaszok és a hozzá csatlakozó tropusok csupán annyiban különböznek a két misében, hogy a szlovák változat duettjéből a magyarban a felső szólam marad meg (mind a latin, mind a népnyelvű részekben). A páros lüktetésű (2/4), dudakíséretet idéző dallamon megszólaló „Domine Deus” szakasz első fele azonos, bár zeneileg különböző módon jelöli a zenei tréfát a két mise: a zsolnai a szövegben „h” hangzóval választja el a hangokat, a kottában pedig a kéthangos hajlításokat kötőívvvel összeköti (6. *kotta*); a gyöngyösi misében viszont egyszerűen staccato jelzést látunk; a szakaszok második fele azonban eltérő motivikájú: a szlovák egy egyszerű, rövid periódust alkalmaz, a magyar viszont egy motívumot ismételtet, ill. dudahangzást idéz. A szlovák változatban a „Qui tollis” szakaszban és tropusaiban használt, ismétlődő dallamot a gyöngyösi mise csak a latin szövegrésznél alkalmazza, a magyar tropust viszont az előzőleg használt „Domine Deus” két ütemnyi motívumán „szavalja”. A „Quoniam tu solus sanctus” szakasz motivikája rokon egymással, bár az első felében használt hangsor nem azonos a két misében. A léd hangsort alkalmazza a szlovák változat a „Cum Sancto” részben is, a tétel lezárása eltérő dudautánzó motívummal ér véget.

A *Credo* kezdése szinte azonos a két misében, bár néhol a motívumok és a szöveg elosztása eltérő; zenéjére jellemző a sok visszatérő motívum, illetve a korábbi tételekből is kölcsönöz dallamokat. A páratlan lüktetésű „Qui propter nos homines” szakasz hangneme egészen a feltámadási részig a zsolnai misében c-moll, a gyöngyösiben d-moll. Zenéje azonosnak mondható: a szóló ének a barokk áriák stílusában íródott; e rövid ária megismétlődik a népnyelvű szöveggel, de ekkor már egyszerűsödik a zenei anyag (néhány dallamfordulat népiessé válik, ill. hajlítások elmaradnak). A két mise közti különbség csupán annyi, hogy a magyar változat a tropizált részben a duettből csak a felső szólamot tartja meg, és a triolás díszítést többször váltja ki két nyolcadnyi hajlítással. Az „Et incarnatus” szakasztól (amelybe szervesen beleépül a „Crucifixus” rész is) azonban egymástól eltérő, de a barokk műzenére ugyancsak jellemző zenei anyagot hoz a két mise. A szlovák változatban (7. *kotta*) egy gondosan kidolgozott számozott continuo-basszussal kísért, tuttiiban elhangzó tételrészlet látunk (páros lüktetés). A gyöngyösi mise (8. *kotta*) szerkezetileg összetettebb, többféle anyaggal dolgozik: a rövid magyar nyelvű tropus az előző szakasz („Qui propter”) záró dallamát idézi (de pl. a nyitó motívumot is megtaláljuk e korábbi szakaszban); kétszólamú részek színesítik az éneket, és tutti-solo váltakozással zárul e szakasz („passus et sepultus est”). Az „Et resurrexit” tételrész újra azonos, csupán a magyar változatban Zrunek egy-egy rövid, gyors mozgású, melizmatikus szakaszt nem az énekesre, hanem az orgonistára bíz (emiatt ugyanaz a zenei anyag elcsúszik, az ütem más részére kerül). A következő tropus nagy eltérést mutat: a szlovák mise egyszerű motívumokból építkezik, a gyöngyösi misébe viszont Zrunek egy 3/4-es lüktetésű dalt ír (9. *kotta*). Az „Et vitam” szakasz a *Gloria* „Cum Sancto” részét emeli át mindkét misébe(!)

a szlovák nyelvű verzióból (kissé alakítva rajta), a záró tropust azonban mindegyik mise saját Gloria tételének analóg helyéről kölcsönzi.

A *Sanctus* eleje apró motívumokból építkezik, melyben a Credo tétel nyitó zenei anyagát is felismerjük (kissé átköltve, a szlovák változatban líd fordulattal). A „pleni sunt” szakasz habár azonosan indul, különböző módon ér véget: a szlovák mise ritmikus recitációban ismétli e szövegrészt funkciós hangokon (IV-V-I), a gyöngyösi mise viszont az ordinárium teljes szövegét hozza egy egyszerű dallamon. A „Hosanna” szakaszban hasonló motívumok szerepelnek a két misében, de különböző „hangszerelésben”: a zsolnai misében az énekszólamban is megjelenik a negyedelő mozgású, hangszerutánzó motívum (*m d r s*), a gyöngyösi misében csak a kíséretben, ami fölött hosszú, kitartott hangokon recitálják az „in excelsis”-t. A *Benedictus* szakaszt Zrunek a latin-szlovák nyelvű misében nem zenésítette meg, csak egy utasítást írt, hogy az vehető az első miséből is. A gyöngyösi misében azonban végigkomponálta ezt a tételrészt (10. kotta). A páratlan lüktetésű, szekvenciázó dallam háromszólamú, Zrunek első miséivel ellentétben continuo-kíséretes marad, ahol a basszusban visszaköszön a korábbi dallam (természetesen a metrumnak megfelelően már megváltozott ritmikával: *d – m d r s*).

Az *Agnus Dei* tétel zeneileg eltérő anyagot idéz a két misében, bár ezeknek van közös részhalmazuk. A szlovák változat (kezdetét l. 11. kotta) a *Gloria* „Domine Deus” szakaszának (és tropusának) dallamát ismétli, a második Agnus-dallam korábbról ismerős frázisokból egyénileg építkezik. A gyöngyösi mise *Agnusa* a *Gloria* „Qui tollis” szakaszát eleveníti meg újra (a tropus két ütemnyi dallama közös a szlovák változattal). A „Dona nobis” szakaszban mindkét misében a Kyrie dallama elevenedik meg (a szlovákban kisebb variálással).

Szemelvények Zrunek második karácsonyi miséiből

1. kotta (a latin-szlovák mise kezdete)

[Andante]
Tutti

[Allegro!]
Solo Imo

1)

1) Orig. ♯ (feleslegesen) a hang előtt.

2. kotta (a latin-magyar mise kezdete)

Andante
Tutti

Ky-ri-e, Ky-ri - e e-lei-son e-lei - son, e - lei-son, e - lei-son, e-

Allegro
Solo

lei - son. Ky-ri-e, jó híre', Betlehembe szüle-te, Ky-ri-e e-

3. kotta (a latin-szlovák mise „Christe” szakaszának kezdete)

[Andante]
[Solo 1mo]

Chri - ste, Chri - ste e - lei - son,

[Solo 2do]

Chri - ste, Chri - ste e - lei - son,

[Organo]

Chri - ste, Chri - ste e - lei - son,

Chri - ste, Chri - ste e - lei - son,

1) Orig. tizenhatodok.

4. kotta (a latin-szlovák mise Gloria tételének kezdete)

Ang[elus] Imus Solo

Pastor

Ang[eli]

Glo - ri-a! Hej, hej! Glo -

Angelus 2dus Solo

Glo - ri-a!

Past[or]

ri-a! Nuž co-že? Kdo to tam vo - la?

Glo - ri-a!

5. kotta (a latin-magyar mise Gloria tételének kezdete)

1) Solo

Tutti

Glo - ri-a! Glo -

ri - a! Glo - ri - a

1) Orig. *c'' fixz''* (másoló által javítva).

6. kotta (a latin-szlovák mise *Gloria* tételének részlete)

Solo

Do,ho,ho,ho, ho, ho, ho, ho, ho, ho, ho, Do-mine De-us!

Pa-ne vše-mo-hu - cý! Rex Coe - le - stis! Kra-li pre-ža - du - cý!

1) Orig. *b.*

7. kotta (a latin-szlovák mise *Credo* tételének részlete)

Tutti

Et incarnatus est de Spi - ri-tu Sancto, natus,natus,
natus,natus ex Ma-ri - a Vir-gi-ne. Cru-ci-

8. kotta (a latin-magyar mise Credo tételének részlete)

Soli 2

Et in - car - na - tus est de Spi - ri - tu San - cto. Szentlé - lek e - re - je.

Má - ri - a gyerme - ke ma¹⁾ szü - le - tik. Cru - ci - fi - xus.

1) Orig. hogy (áthúzással javítva).

9. kotta (a latin-magyar mise Credo tételének részlete)

[Solo]

Szü - le - té - sed - re, gyermek - sé - ged - re ké - rünk, em - lé - kezz.
Ne hány e - rös - sen, ve - lünk ke - mé - nyen, ha - nem üd - vö - zíts.

ha í - ti - let lesz! Meny - or - szág ú - tyát, szen - tek nyom -
út - ban í - ga - zíts!

do - kát add, hogy kö - ves - sük s meg - is - mér - hes - sük!

10. kotta (a latin-magyar mise „Benedictus”-ának kezdete)

sis De - o! Be - ne - dic - tus, qui

ve-nit,

Be - ne, be - ne, be - ne, be - ne, Be - ne - dic-tus,

11. kotta (a latin-szlovák mise *Agnus Dei* tételének kezdete)

A-gnus, A - - - - - gnus, A-gnus

De - i, o Be-ran-ku ti - chy, qui tol-lis pec - ca - ta,